

जैविक प्रविधि र बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारद्वारा जैविक विविधताको कृषक-अधिकारको हनन्

जगन्नाथ अधिकारी

खोज, अन्वेषणलाई प्रोत्साहन गर्न स्वत्व (patent) द्वारा बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार प्रदान गर्न धेरै पहिलेदेखि शुरु गरिए पनि आनुवंशिक स्रोत (genetic resources) मा स्वत्व सर्वप्रथम सन् १८७३ मा संयुक्त राज्य अमेरिकामा दिइएको हो । त्यहाँ सन् १९३० मा वनस्पति स्वत्व ऐन लागू गरेदेखि आनुवंशिक स्रोतमा स्वत्व प्रदान गर्ने कार्य तीव्र गतिमा बढेको हो । तर सन् १९८० को दशकको अन्त्यबाट आनुवंशिक प्रविधिमा भएको उच्चतम विकास, सूचना प्रविधिमा भएको विकास तथा विश्व व्यापार सङ्गठनमार्फत विश्वको आर्थिक एकीकरण र यसमा अन्तर्निहित बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको प्रावधानबाट यस्तो प्रविधिमा पहुँच नभएका विकासशील तथा गरिब राष्ट्रहरूको खेती गरेर खाद्यान्नमा स्वावलम्बी हुने अधिकार हनन् भएको छ । कतिपय यस्ता जैविक प्रविधि गरिब देशमा विद्यमान ज्ञान/सीप र जैविक स्रोतलाई प्रयोग गरी बनाइएको हुन्छ तर त्यसको फाइदा लिने अधिकारबाट उनीहरू वञ्चित गरिएका छन् ।

हिन्दूकुश हिमाली क्षेत्र संसारका १२ वटा ठूला जैविक विविधता केन्द्रमध्येको एउटा मानिन्छ । यी १२ वटा केन्द्रमा संसारका ६० प्रतिशत जैविक विविधता रहेको र यी केन्द्रहरू मुख्यतया उष्ण प्रदेश (tropical area) मा रहेका छन् । यहाँबाट नै खेतीयोग्य बीउ र बिरुवाहरू उत्पत्ति भई संसारको अन्य क्षेत्रमा फैलिएको मानिन्छ । हिन्दूकुश हिमाली क्षेत्रमा करिब ५०० वर्षअगाडि खेती गर्ने प्रचलन शुरु भएको मानिन्छ र केही मुख्य खाद्य-वस्तुका वनस्पतिहरू यहाँ उद्भव भएका हुन् । रूसी वैज्ञानिक भ्याभिलोभका अनुसार संसारमा ८ वटा अत्यधिक आनुवंशिक विविधता भएका क्षेत्र (pocket) छन् जुन खेती गरिने वनस्पतिका उद्गम स्थल हुन् । यीमध्ये दुई केन्द्र हिन्दूकुश हिमाली क्षेत्रमा पर्दछन् । यो क्षेत्र खाद्यान्नका विभिन्न प्रजातिहरू (मुख्यतया धान), फलफूल, तरकारी, रेशा-बाली आदिको उद्गमस्थल मानिन्छ । शुरुमा जङ्गली वनस्पतिलाई घरपालुवा वनस्पति बनाउने क्रममा पहिलेका कृषकहरूले ठूलो मेहनत, अवलोकन र विवेक अपनाउनु परेको थियो । उनीहरूको बुद्धिमत्तापूर्ण छनौट प्रकृत्या र पुस्तौँ पुस्तासम्म गरिएको अवलोकन र वनस्पति प्रजनन (plant

breeding) बाट आज देखिएका विभिन्न वनस्पतिका उप-प्रजाति वा जात (varieties) विकास भएका हुन् । यस्तो काम विशेषतः जैविक विविधता केन्द्रका कृषकहरूले गरेका थिए । आज खेती गरिने खाद्यान्नसँग सम्बन्धित वनस्पतिका प्रजाति, तिनलाई हुर्काउने ज्ञान, तिनीहरूको विशेषताहरूको ज्ञान, अहिलेसम्मका जैविक विविधता, जैविक स्रोत तथा ज्ञानको संरक्षण र विकास यिनै कृषकहरूले गरेका थिए । यही जैविक स्रोत, विविधता तथा ज्ञानलाई आधुनिक आनुवंशिक प्रविधि प्रयोग गरी नयाँ नयाँ उप-प्रजातिहरू विकास गरिएको छ । तर नयाँ प्रविधिले कुनै नयाँ आनुवंशिक स्रोत बनाउन सक्दैन, यसले त केवल पुरानो स्रोतलाई नै विभिन्न प्रकारले प्रयोग गर्ने र रूपान्तरण गर्ने मात्र हो । नयाँ प्रविधि केवल ५०-६० वर्ष पुरानो होला, तर कृषि जैविक विविधता र परम्परागत ज्ञान हजारौं वर्षको उपज हो ।

मानव र प्रकृतिको अन्तरक्रियाबाट विकास भएको किसानहरूको परम्परागत खेती पद्धतिमा जैविक विविधता र परम्परागत ज्ञान मानव सम्पदाको रूपमा हेरिन्थ्यो । यस्तो सम्पदामा निजी अधिकार हुँदैनथ्यो । स्वतन्त्र रूपमा जैविक स्रोतहरू साटफेर हुन्थे, जसले गर्दा विश्वको खाद्य, जीविकोपार्जन र ज्ञानको सुरक्षामा सहयोग पुगेको थियो । तर जब निजी अधिकार दिइयो, त्यसपछि कृषकहरूको जैविक विविधता र स्रोत प्रयोग गर्ने अधिकार हनन् भयो । सन् १९३० मा संयुक्त राज्य अमेरिकाले वनस्पतिका उप-प्रजाति (varities) मा स्वत्व प्रदान गरेपछि, र सन् १९६० मा नयाँ उत्पादित उप-प्रजातिमा औद्योगिक स्वत्व अधिकार दिएपछि, यस्ता उप-प्रजातिका उत्पादनको कृषकले स्वतन्त्र प्रयोग गर्न नपाउने भए । सन् १९६१ मा युरोपमा वनस्पतिको नयाँ उप-प्रजातिको संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि (Convention on the Protection of New Varieties of Plants - UPOV) भएको थियो । यी कानूनी माध्यमबाट स्वत्वका साथै वनस्पति प्रजनकको अधिकार (plant breeder's right - PBR) समेत सुरक्षित गरिएकाले अनुसन्धानकर्ताले आफूले विकास गरेका वनस्पतिको उप-प्रजातिमाथि स्वामित्वको अधिकार प्राप्त गरे । स्वत्व अधिकारप्राप्त व्यक्ति/संस्थाको त्यस्तो उप-प्रजाति उत्पादन गर्ने, बेच्ने तथा अन्य प्रजननको लागि प्रयोग गर्ने अधिकार २० वर्षसम्म (अमेरिकामा १७ वर्षसम्म) सुरक्षित हुन्छ । सुरक्षा प्रदान गरेको समयसम्म यस्तो उप-प्रजातिलाई प्रयोग गरी अन्य अनुसन्धान गर्न वञ्चित गरिन्छ, जसबाट यस्तो बीउ बचाउन, पुनः प्रयोग गर्न तथा अन्य सुधारहरू गर्न पाइँदैन । तर कृषकलाई भने बीउ उत्पादन गरेर पुनः प्रयोग गर्न सक्ने सामान्य व्यवस्था रहेकोमा सन् १९९१ मा भएको यूपोभ (UPOV) को संशोधनमा कृषकको यो अधिकार पनि हनन् गरियो ।

वास्तवमा संसारका सबै आनुवंशिक स्रोतहरू कसैको व्यक्तिगत अनुसन्धानबाट विकास नभई प्रकृतिप्रदत्त स्रोत हुन् । यी स्रोतमार्फत पुस्तौंपुस्ताको प्रयासमा जैविक विविधताको ज्ञान तथा स्थानीय वातावरण सुहाँउदो विभिन्न उप-प्रजातिहरूको विकास भएकाले कुनै व्यक्ति/संस्थालाई नयाँ उप-प्रजाति पत्ता लगाएबापत स्वत्व अधिकार दिने प्रकृत्यालाई उचित मान्न सकिँदैन । किनभने यहाँ कसैले नयाँ चिज पत्ता

लगाउँदैन केवल भएका आनुवंशिक स्रोतलाई विभिन्न तरिकाबाट संयोजन र रूपान्तरण मात्र गरिन्छ । स्वत्व वा वनस्पति प्रजनकको अधिकार प्रदान गर्दा विकासोन्मुख देशका कृषकहरू बढी पीडित हुन्छन् । एकातिर उनीहरूको पुर्खाले जम्मा गरेको आनुवंशिक स्रोत वा ज्ञानलाई प्रयोग गरेर विकास गरिएका नयाँ उप-प्रजातिको माध्यमबाट अर्कैले फाइदा लिइराखेको हुन्छ भने, अर्कोतिर किसानहरू आफ्नै स्रोतको उत्पादन तथा पुनः प्रयोग गर्नबाट वञ्चित हुन्छन् ।

स्वत्व अधिकार तथा वनस्पति प्रजनकको अधिकार दिनु भनेको विश्व समुदायले स्वतन्त्र रूपमा प्राप्त गरेको सार्वजनिक सम्पत्ति कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई उसले गरेको सानो कामको आधारमा हस्तान्तरण गरिदिनु सरह हो । यसबाट कृषक आफ्नो पुर्खाको ज्ञान/सीपले जम्मा गरेको जैविक स्रोतलाई स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग गर्ने, साटफेर गर्ने, उत्पादन गर्ने तथा पुनः प्रयोग गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुन्छन् । यसलाई ध्यानमा राखी सन् १९८३ मा खाद्य तथा कृषि सङ्गठन (FAO) ले कृषकको अधिकारअन्तर्गत “जैविक स्रोतको उद्गम वा विविधताको स्थलका कृषकले पहिले, अहिले तथा भविष्यमा आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण, सुधार र उपलब्धतामा योगदान गरेअनुरूप स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने फाइदामा पहुँच हुनुपर्छ” भनेको छ । यो परिभाषा ‘अन्तर्राष्ट्रिय वनस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी कृयाकलाप’ (IUPGR) अन्तर्गत दिइएको हो, जुन सदस्य राष्ट्रहरूले मान्नु पर्ने बाध्यता थिएन । तर करिब १० वर्षपछि यो व्यवस्था बाध्यात्मक हुनपुग्यो ‘जैविक विविधता महासन्धि १९९२’ (Convention on Biological Diversity) मार्फत । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य राष्ट्रहरू भन्दा पनि बढी देशहरूले अनुमोदन गरेको यो महासन्धिले विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO) को प्रावधानलाई प्रतिवाद गरेको छ । महासन्धिले जैविक विविधताको संरक्षण, यसका विभिन्न अनुभवहरूको दिगो उपभोग र आनुवंशिक स्रोतको उपभोगबाट पाइने लाभलाई न्यायोचित र समानुपातिक ढङ्गले वितरण गर्ने उद्देश्य लिएको छ । यसका मुख्य सिद्धान्तहरू निम्न छन्:

- विकासोन्मुख राष्ट्रका जनताले जैविक विविधताको संरक्षणका लागि गरेको योगदानलाई मान्यता प्रदान गर्नु ।
- जैविक विविधता प्रकृतिको देन मात्र होइन, बरु सामुदायिक क्रियाकलाप, त्यसमा पनि विशेषतः महिलाहरूको क्रियाकलापको उपज हो भन्ने तथ्यलाई मान्यता दिनु ।
- जैविक विविधता विभिन्न संस्कृति, ज्ञान, पद्धति र जीवनशैलीका कारणले सृजित हुन्छ र जगेर्ना हुन्छ भन्ने तथ्यलाई आत्मसात गर्नु ।
- जैविक विविधताको स्वस्थानीय संरक्षण दिगो हुन्छ भन्ने तथ्यलाई अङ्गीकार गर्नु ।
- स्थानीय समुदाय र राज्यको जैविक विविधताप्रतिको अधिकारलाई संरक्षण गरे मात्रै जैविक विविधताको संरक्षण गर्नका लागि प्रोत्साहन मिल्दछ भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गर्नु ।

- जैविक विविधताको दिगो उपयोग र जैविक विविधताको स्रोतबाट प्राप्त हुने लाभलाई समन्यायिक वितरण गर्नका लागि आवश्यक नीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरिनु पर्दछ, भन्ने तथ्यलाई मान्यता प्रदान गर्नु (अधिकारी २०५६: १०८) । यस महासन्धिले विभिन्न देशले निभाउनु पर्ने दायित्वको बारेमा उल्लेख गरेको त छैन, तर यससम्बन्धी स्वविवेक प्रयोग गरी प्रत्येक देशले निम्न तथ्यलाई आत्मसात् गर्नुपर्दछ:
- पक्ष राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र सञ्चालित कुनै पनि कार्यक्रमबाट अर्को राष्ट्रको अधिकार क्षेत्रभित्रको वातावरणमा हुने हानि-नोक्सानी नपुऱ्याउने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
- जैविक स्रोतहरूमा प्रवेश गर्नु अगावै राज्यलाई पूर्व जानकारी दिई स्वीकृति लिइनुपर्दछ ।
- महासन्धिमा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रहरूले स्थानीय समुदाय, कृषक तथा रैथाने बासिन्दाहरूको अधिकार, तिनले सिर्जेका र संरक्षण गरेका जैविक विविधता स्रोतहरू र तिनको ज्ञानको भण्डारलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्दछ ।
- औद्योगिक राष्ट्रहरूले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा रहेका जैविक विविधताका स्रोतहरूमाथि प्रवेश गरेबापत विकासोन्मुख राष्ट्रहरूलाई प्रविधि हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ ।
- सामुदायिक जैविक स्रोत र ज्ञानको व्यापारिक प्रयोगबाट आर्जित मुनाफालाई व्यापारिक समुदायले स्थानीय समुदायसँग समन्यायिक ढङ्गले बाँडफाँड गर्नुपर्दछ ।
- बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार, जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो उपयोगसँग नवाभिने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ (अधिकारी २०५६: १०९) ।

यस महासन्धिले कृषकको अधिकारलाई पनि मान्यता दिएको छ तर यसलाई व्यवहारमा उतार्ने दायित्व प्रत्येक सदस्य देशको हुन्छ । हालै खाद्य तथा कृषि सङ्गठन (FAO) अन्तर्गतको 'खाद्य र कृषिको लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ' (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture - ITPGRFA) ले पनि कृषकको अधिकारलाई जोड दिएको छ । यसअन्तर्गत कृषकले बीउ वा अन्य प्रजनन वस्तु बचाउन, प्रयोग गर्न, साटफेर गर्न र बेच्न सक्दछन् एवम् खाद्य र कृषिको लागि प्रयोग हुने आनुवंशिक स्रोतको लाभको न्यायोचित बाँडफाँडको निर्णय प्रकृत्यामा सहभागी हुन पाउँछन् ।

बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार वा ट्रेड्स (Trade Related Intellectual Property Rights - TRIPs) र कृषकको अधिकार (Farmers' Rights)

विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO)ले सबै सदस्यहरूले कुनै पनि अन्वेषणको स्वत्व संरक्षण गर्नुपर्ने प्रावधान राखेको छ । यस्तो स्वत्व वनस्पति र जनावरसम्बन्धी अन्वेषणमा

नलगाए पनि वनस्पतिको उप-प्रजातिसम्बन्धी बौद्धिक सम्पत्तिको स्वत्व (patent) वा मौलिकता (*sui generis*) को आधारमा संरक्षण गर्नुपर्ने बाध्यता देखिएको छ। तर यस्तो व्यवस्थाले कृषकको अधिकारको हनन् हुन पुग्छ।

विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO) अन्तर्गत ट्रिप्स सम्झौताका आधारभूत तथ्यहरू

- यो सम्झौता १९९५ जनवरी १ देखि लागू भयो र यसलाई विश्व व्यापार सङ्गठनका सम्पूर्ण सदस्य राष्ट्रहरूले पालना गर्नुपर्दछ। बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारका सातवटा क्षेत्रमा यसको अधिकार रहन्छ, र यी अधिकारहरू सम्पूर्ण प्राविधिक क्षेत्रका लागि उपलब्ध हुनेछन्।
- यसले जैविक विविधतामा बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार प्रदान गर्ने सम्बन्धमा पहिलो विश्वव्यापी पद्धतिको सृजना गरेको छ। जसमा वनस्पतिका प्रकार (varieties) सम्बन्धी अधिकार प्रमुख रहन्छ।
- यसले स्वत्व वा अन्य कुनै प्रभावकारी मौलिक (*sui generis*) पद्धतिद्वारा वनस्पतिको प्रकारको राष्ट्रिय स्तरमा संरक्षण गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।
- विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले सन् २००० सम्ममा यस सम्झौतालाई लागू गरिसक्नु पर्दछ।
- अल्पविकसित सदस्य राष्ट्रहरूले यसलाई सन् २००५ सम्ममा लागू गरिसक्नु पर्दछ।
- सम्झौताको दफा २७.३ (ख) लाई सन् १९९९ मा र सम्पूर्ण सम्झौतालाई सन् २००० मा पुनरावलोकन गरिने छ।
- विश्व व्यापार सङ्गठनद्वारा गरिने अन्य सम्झौता सरहको विवाद निराकरण निकायको व्यवस्था यस सम्झौतामा पनि उल्लेख छ र उल्लङ्घन गर्ने पक्षको विरुद्धमा व्यापार प्रतिबन्ध लगाउन सकिने प्रावधानको व्यवस्था गरिएको छ (अधिकारी २०५६: ११२)।

आनुवंशिक प्रविधिमा भएको विकास र प्रत्येक बहुराष्ट्रिय कम्पनीले वंशाणु (जीन)माथि प्राप्त गरेको स्वत्व अधिकारको सन्दर्भमा कृषकहरूले स्थानीय बीउमाथिको अधिकार क्रमशः गुमाइरहेका छन्। अर्थात् उनीहरू बीउ उत्पादन गर्ने, बचाउने र पुनः प्रयोग गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुँदै गएका छन्। अझ 'टर्मिनेटर जीन'को प्रविधिले गर्दा बीउ बचाउने कार्य कृषकहरूले स्थानीय स्तरबाट गर्न सक्दैनन्। प्रत्येक वर्ष कृषकले बीउ किन्नु पर्छ र बीउमा बहुराष्ट्रिय कम्पनीको एकाधिकार (monopoly) भएकोले यो बीउ महँगो पनि हुन सक्छ। महँगो भएको कारणले पनि साधारण देशहरूले यस्तो प्रविधिको उत्पादन वा प्रयोग गर्न सक्दैनन्।

अहिले गरिव देशहरूलाई खाद्यान्न उत्पादन गर्ने समस्या समाधानमा विडम्बनापूर्ण स्थिति देखा परेको छ। ती देशमा श्रम शक्ति सस्तो भए पनि प्रविधि महँगो हुनु, प्रविधिमा नियन्त्रण नहुनु, सरकारी सहयोग कम हुँदै जानु आदि कारणले गर्दा खाद्य

उत्पादन कम, तर लागत बढी पर्ने अथवा महँगो हुने देखिएको छ। अर्कोतर्फ, विश्व व्यापार सङ्गठनको नीति-नियमका कारण भन्सार दर कम हुँदा सस्तो खाद्यान्न बाहिरी मुलुकबाट स्थानीय बजारमा सजिलै आउँछ^१ र फलतः खेती गर्नु नै अनावश्यक देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा अन्य वस्तुहरू बिक्री गर्न असमर्थ भएमा गरिब किसानको खाद्य-सुरक्षामा नकारात्मक प्रभाव पर्दछ। कृषकले 'खेती गर्न नसक्नु' पनि उनीहरूको अधिकारको हनन् हुनु हो।

नेपालले पनि विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यताका लागि सन् १९९८ मा निवेदन दिएको थियो र सेप्टेम्बर २००३ मा सदस्यता पायो। मेक्सिकोको क्यानकुनमा बसेको यस सङ्गठनको पाचौँ मन्त्रीस्तरीय बैठक (१० देखि १४ सेप्टेम्बर २००३)ले नेपाललाई सदस्यता प्रदान गरेको हो। अब उसले सन् २००५ सम्ममा 'ट्रिप्स' सम्झौता लागू गरिसक्नु पर्छ। अहिले साधारण कृषकलाई ट्रिप्स र यसको असरबारे केही थाहा छैन। जब सरकारले उनीहरूलाई बाहिरबाट ल्याइएको वीउ उत्पादन गर्न र प्रयोग गर्न रोक लगाउँछ तब उनीहरूले समस्याको अनुभव गर्न थाल्नेछन्।

नेपाल पनि जैविक विविधताको एउटा मुख्य केन्द्रको रूपमा हेरिन्छ। यहाँका कृषकहरूको जैविक विविधता संरक्षणमा ठूलो योगदान छ। यहाँ त्यससम्बन्धी धेरै प्रकारका परम्परागत ज्ञान/सीपहरू विद्यमान छन्। यो अवस्थामा बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूले यहाँका जैविक विविधताको फाइदा लिने र जैविक चोरीको सम्भावना बढ्छ। अहिले नेपालको हिमाली क्षेत्रका धेरै जडीबुटीले कृषि तथा जनस्वास्थ्यमा सहयोग पुऱ्याएका छन्। केही समुदायलाई त यो आम्दानीको स्रोत पनि भएको छ। बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूले यी जडीबुटीको गुणमाथि स्वत्व प्राप्त गरेपछि जडीबुटीको स्वामित्व ती कम्पनीहरूमा जान सक्छ। हुन त नेपालको वातावरण संरक्षण नियमावली (२०५४) मा जैविक खोजी, जैविक चोरीमा नियन्त्रण गर्ने केही उपायहरू देखाइएको छ, तर यी प्रावधानहरू राम्ररी व्यवहृत हुन सकेका छैनन्। ♦

^१ सस्तो खाद्यान्न विशेषतः विकसित देशहरूबाट विकासशील देशहरूमा आएको छ। विकसित देशहरूमा खाद्य पदार्थ उत्पादन महङ्गो भएपनि राज्यको आर्थिक अनुदान/छुट (subsidy)ले गर्दा उनीहरूले उत्पादन गरेको खाद्य पदार्थ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सस्तो हुन पुग्छ। यसरी अनुदान दिनु विश्व व्यापार सङ्गठनको सैद्धान्तिक मान्यता विपरीत छ। तैपनि युरोपेली राष्ट्रहरू, संयुक्त राज्य अमेरिका, क्यानाडा, अष्ट्रेलिया, न्युजिल्याण्ड जस्ता देशहरूले आफ्ना किसानलाई अनुदान दिइरहेका छन्। अहिले यी देशहरूले प्रतिवर्ष सालाखाला ३०० अरब अमेरिकी डलर जति आफ्ना कृषकलाई अनुदान दिन्छन्। सन् २००३ को सेप्टेम्बर १० देखि १४ मा मेक्सिकोको क्यानकुनमा भएको विश्व व्यापार सङ्गठनको पाँचौँ मन्त्रीस्तरीय बैठकमा कम विकसित देशहरूको विकसित देशहरूले आफ्ना कृषकलाई दिने अनुदान हटाउने मागप्रति असहमत भएका कारण यो बैठक विफल भएको थियो।